

فرهنگ حقوقی زبان پهلوی

(فارسی میانه)

www.ketab.ir

نام کتاب: فرهنگ حقوقی زبان پهلوی (فارسی میانه)
برپایه متن پهلوی مادیان هزار دادستان و دیگر متون پهلوی
پهلوی - انگلیسی - فارسی

نویسنده: یدالله منصوری

طراح جلد: مهدی رادمهر

ناشر: آوای خاور

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

نوبت چاپ: نخست

چاپ: روز

قیمت: جلد شوم: ۶۰۰۰۰ ریال / جلد کالینگور: ۷۰۰۰۰۰ ریال

شابک: 978-600-95387-5-7

حق چاپ برای نویسنده محفوظ است.

مرکز پخش: تهران. بالاتر از میدان ولیعصر. کوچه فرنی پاک ۴۱ واحد ۷.

Mobile: (+98) 930 554 03 08

Tell: (+98) 21 888 956 21

Fax: (+98) 21 364 262 58

www.avayekhayar.ir

سرشناسه : منصوری، یدالله، ۱۳۴۵ -

عنوان و نام پدیدآور : فرهنگ حقوقی زبان پهلوی (فارسی میانه): برپایه متن پهلوی مادبان هزاردادستان و دیگر متون پهلوی، پهلوی- انگلیسی- فارسی/ یدالله منصوری.

مشخصات نشر : تهران، آوای خاور، ۱۳۹۵ .

مشخصات ظاهری : ۶۶۸ ص.

شابک : 978-600-5387-7-5

وضعیت فهرست نویسی : بیا :

یادداشت : ص.ع. ب. انگلیسی:

Y. Mansouri. A Dictionary of Pahlavi Legal Terms (Based on the Mādayān ī Hazār Dādestān and other Pahlavi Texts) Pahlavi-English-Persian

یادداشت : نمایه فارسی، نمایه انگلیسی، نمایه پهلوی.

موضوع : حقوق -- واژه‌نامه‌ها -- پهلوی

موضوع : حقوق -- واژه‌نامه‌ها -- انگلیسی

موضوع : حقوق -- واژه‌نامه‌ها -- فارسی

موضوع : زبان پهلوی -- واژه‌نامه‌ها -- انگلیسی

موضوع : زبان پهلوی -- واژه‌نامه‌ها -- فارسی

رده‌بندی کنگره : ۴۸۰/۵۰K ف ۱۳۹۵

رده‌بندی دیویی : ۳۴۰/۰۳۸

شماره کتاب‌شناسی ملی : ۴۱۸۰۵۹۸

فهرست

پیش‌گفتار - پیشینه پژوهشی.....	۵۸
- نیاز و ارزش کار.....	یازده
- روش کار.....	دوازده
- نشانه‌ها.....	شانزده
- نوشته‌ها (دستوری و جزآن).....	هفده
فرهنگ حقوقی :	۱
کتابنامه :	۵۵۱
- منابع فارسی	۵۵۳
- کوتاه‌نوشت متون پهلوی	۵۵۷
- متون پهلوی	۵۵۹
- کوتاه‌نوشت منابع خارجی.....	۵۶۱
- منابع خارجی	۵۶۴
نمایه‌واژگان :	۵۷۱
- نمایه فارسی	۵۷۳
- نمایه انگلیسی	۶۰۵
- نمایه پهلوی	۶۲۱
پیش‌گفتار (انگلیسی)	۶۴۶

پیش‌گفتار

متن پهلوی *ادب‌الن‌هزار* / *داستان هزار*، شامل دو بخش جداگانه‌ای بوده است. بخش نخست آن مربوط به کتابخانه اتاریا (بخش بزرگ) به صورت دست‌خط در بمبئی به سال ۱۹۱۲ منتشر شد. بخش دوم آن ر. ت. د. انکلساریا پیش از بخش نخست در ۱۹۰۱ به صورت نسخه فراسم آورده بود. دکتر جوانجی جمشید جی مُدی از موبدان دانشمند پارسی هند، بخش نخست متن را به همراه بخش دوم با مقدمه انگلیسی منتشر کرد. او در این مقدمه یادداشت کرد: سودمندی برای نخستین چاپ هر دو نسخه *مادیان هزار* / *داستان نگاشت*، که از دیدگاه خوانش درست نام‌های خاص در متن پهلوی و روی هم رفته در دریافت مطالب و مسأله‌ای دشوارخوان آن بسی کارگر بوده است. جای خوشبختی است که این کار در ایران، توسط بنگاه ترجمه و نشر یا فرانکلین سابق (علمی فرهنگی کنونی) به صورت افست در ۱۹۷۶ (۱۳۵۶) به تعداد ۱۰۰۰ نسخه چاپ گردید.

شایان ذکر است که نخستین بار دارمستر طی سفری به بمبئی به سال ۱۸۸۷ در رساله‌ای با عنوان *مطالعه انتقادی تاریخ ادبیات*^۱ نسخه تهمورث انکلساریا را بررسی

^۱ *Revue Critique d' Histoire è Litterature*

کرده بود. کریستیان بارتلمه در آکادمی علوم هایدلبرگ طی چند مقاله‌ای متن *مادیان هزار دادستان* را بررسی کرد و نخستین مقاله خود را «دربارۀ کتاب قانون (= حقوق) ساسانیان»^۲ تا ۱۹۲۵ (زمان مرگش) منتشر ساخت. هم‌چنین او سخنرانی تحت عنوان «زن در حقوق ساسانی» در جشن برپایی «فرهنگستان علوم هایدلبرگ» به تاریخ ۱۱ ماه مه ۱۹۲۴ برگزار کرد و در همان سال نیز انتشار یافت.^۳

شایان یادآوری است که دکتر سهراب بلسارا، استاد زبان‌های باستانی کالج *الفین‌ستن*^۴ بمبئی و مدتی به روحانی ملافیروز و مدیر و مدرس مؤسسه الهیات کاما آتورنان، متن کامل *مادیان هزار دادستان* را به شیوه زمان خود آوانویسی و به انگلیسی ترجمه کرد. کار را اگر چه ۱۹۱۴ انجام یافت، اما بنا به برخی دلایل از جمله وقوع جنگ جهانی اول و برخی پیمان‌های دیگر، سرانجام در ۱۹۳۶ چاپ و منتشر شد. ناگفته نماند آوانویسی او اکنون مترجم و مطرود است و ترجمه او نیز به صورت آزاد و گاهی پر از دشواری و ابهام است ولی کاری سبب شد که ایران‌شناسان به این اثر ارزشمند بیشتر توجه کنند. از میان پژوهش‌های ایران‌شناسان (وست و بارتلمه و پالیارو و دیگران) در این زمینه، تاکنون دو پژوهش، *کوشش‌های ارزنده‌ای به ثمر رسانیده‌اند*. نخستین آن دانشمند روسی از *نی تمار*، خانم اناهیست پریخانیان، این متن پهلوی را آوانویسی و به روسی ترجمه کرده است. کار او در ۱۹۷۳ در مسکو منتشر شد. پژوهنده دیگری به نام خانم نینا گارسوئیان این اثر پریخانیان را به انگلیسی ترجمه و در ۱۹۸۰ (تجدید چاپ ۱۹۹۷) در نیویورک منتشر کرده است. ایران‌پژوه دیگری به نام خانم ماریا ماتسوخ بخشی از آن (= نسخه

^۲ *Über ein Sasanidisches Rechtsbuch*

^۳ *'Die Frau im Sasanidischen Recht'*, *Kultur u. Sprache* No. 5; Bei Carl Winter Heidelberg 1924.

^۴ Elphinstone College

انکلساریا) را حرف‌نویسی و به زبان آلمانی ترجمه کرده و در ۱۹۸۶ انتشار داده است. هم‌چنین در پژوهش دیگر، ماتسوخ نسخه هاتاریا را که بیشترین بخش متن پهلوی مادیان هزار دادستان را دربردارد، با حرف‌نویسی و ترجمه به زبان آلمانی در ۱۹۹۳ چاپ کرد. این هر دو اثر، کار ارزنده و شایانی است و نگارنده، پژوهش‌های این دو دانشمند را همواره پیش‌رو داشته و از آن بهره برده است. برخی از فصل‌ها و بندهای متن مادیان هزار دادستان، به صورت پراکنده توسط دانشمندان گوناگون به زبان‌های اروپایی بررسی و ترجمه شده است (نک. کتابنامه). پیش از همه این کارها، بجاست که از یک ترجمه بسیار کهن، از طریق یسوع‌بخت مسیحی، به زبان سریانی برای مسیحیان ایران یاد کرد.^۵ این ترجمه کمابیش یکی دو سده پس از گردآوری مادیان هزار دادستان انجام یافته و دست‌مایه پژوهش و بررسی دانشمندان شده است.

نیاز و ارزش کار

مادیان هزار دادستان یا به سخن امرایی «ماده‌های هزارگانه حقوقی» کهن‌ترین نوشته حقوقی است که از روزگاران ساسانیان ارمانده است. متن آن بسیار پیچیده و دشوار است. چنان که از جستارهای آن برمی‌آید، رصاع آن حقوق خانوادگی و اجتماعی مانند حقوق زنان و کودکان و مردان، ارث، رترانیه، پیوند زناشویی یا ازدواج و طلاق و دیگر مسائل حقوقی مربوط به جامعه ایرانی دود ساسانی برپایه دین زردشتی است. دست‌نویس این متن، برخلاف بیشتر متون دیگری که در دوره آغازین اسلامی نوشته شده‌اند، در دوره ساسانی نگاشته شده است. ولی شوربختانه همه این نوشته، به صورت کامل، به دست ما نرسیده است. بخش نخست آن از در

^۵ یسوع‌بخت دانشمند مسیحی، که در نیمه دوم سده هشتم میلادی می‌زیسته است. کار او را ادوارد زاخو در چند

بخش و در چند نوبت، به زبان آلمانی ترجمه کرده است: نک. :

(= فصل) شانزدهم آغاز می‌شود و به دَر (= فصل) پنجاه و چهارم پایان می‌یابد. این نمایانگر آن است که «اوّل و آخر این کهنه کتاب افتاده» است. در میان این دست‌نویس، افتادگی‌ها و ناخوانایی‌ها و پراکندگی‌ها دیده می‌شود. باوجود این، بخش بزرگِ آن (نسخه هاتاریا)، ۱۱۰ صفحه بزرگ (رحلی) در هر صفحه، ۱۷ سطر متن پهلوی است. بخش کوچکِ آن (نسخه انکلساریا) ۴۰ صفحه، در هر صفحه ۱۷ سطر متن پهلوی به‌نگارش درآمده است. برپایه گفته‌های دانشمندان، این کتاب گویا در زمانِ ساسانیان به اندازه یک دانشنامه حقوقی بوده است، اما از این دانشنامه، تنها این دو بخش یاد شده بر جای مانده است.

خواست آن بود که نگارنده، متن ارزشمند را به فارسی برگرداند. نخست باید واژه‌نامه‌ای برای آن فراهم می‌آمد و در این واژه‌نامه یکایک واژه‌ها بررسی و ارزیابی می‌شد تا پیچیدگی‌ها و دشواری‌های آن رو نماید و تا اندازه‌ای روشن شود و سپس به ترجمه فارسی آن متن پرداخت. هنگامی که واژگان از لابلای متن برگزیده و برجیده می‌شدند با دو کار یادشده پریخیانیان و ماتسوخ سنجیده می‌شدند، به‌نظر نگارنده رسید بهتر است که همه واژگان حقوقی از لابلای دیگر متون پهلوی نیز که کمابیش سنخیت و موضوعیتی در حوزه حقوقی دارند برگزیده و گردآوری شود و در کنار واژگانِ مادیان هزار دادستان بنشیند و یک رنگ موضوعی در این زمینه گردآوری شود و پیش‌روی خوانندگان قرار گیرد و سپس زبان به بخت با نگارنده یار شد به ترجمه فارسی متنِ مادیان هزار دادستان بپردازد.

روش کار

واژه‌های تخصصی و حقوقی این متن، یک به یک برپایه متن، گزینش شده و با کارهای انجام شده پریخیانیان و ماتسوخ سنجیده و به صورت فرهنگ سه زبانه پهلوی - انگلیسی - فارسی تنظیم یافته است. سرواژه (= مداخل) آن با بازگشت به

متن، آوانویسی، حرف‌نویسی، تعیین مقوله دستوری، معنی به انگلیسی و معنی و برابرنهاد آن به فارسی گردآوری شده است. هر سرواژه دست‌کم به همراه یک یا چند نمونه و شاهد مثال پهلوی به صورت آوانویسی و ترجمه به فارسی آمده است. در آوردن نمونه‌ها، برای کاهش حجم، گاهی به جمله کوتاه بسنده شده است، مگر در جایی که جملات، بریده و ناتمام می‌ماند و منظور را نمی‌رساند، ناگزیر به آوردن همه عبارات شده‌ایم تا مفهوم کاملی از عبارات به دست آید. در موارد بسیاری نمی‌توان یک جمله کوتاه و شسته و رفته از دل متن بیرون کشید. از این رو است که برخی - جملات بریده (ناتمام) هم در زیر سرواژه‌ها آمده‌اند. خواننده پهلوی‌دان با ارجاعی که برای متن داده شده، می‌تواند به خود متن برگردد و مفهوم کاملی از جُستار را دریابد.

افزون بر این، واژه‌های حقوقی دیگر متون پهلوی که کمابیش جُستارها و فرازهای حقوقی - فقهی دارند در این فرهنگ گردآوری شده‌اند، چون پیمان‌کدخدایی (قبالة ازدواج)، دادستانی دینی، دینکرد (کتاب)، حُجْم، ششم، هفتم و هشتم^۱، روایت آذرفرنبغ فرخزادان، روایت امید اشومیشنان، روایت پهلوی، شایست نشایست، نیرنگستان، وندیداد پهلوی (زند)، هیردستان و جز آن (= کمابیش ۴۰ متن دیگر) نیز به همان شیوه گردآوری شده‌اند، تا خوانندگان یک باب واژگان و اصطلاحات حقوقی زبان پهلوی (فارسی میانه) آشنا شوند.

در بخش دیگر این سرواژه‌ها، شرح و گزارش ساخت واژه (ریشه‌شناسی) و گزارش ریشه‌شناختی (ایتمولوژیک) تا آن جایی که نیاز بوده است، به صورت کوتاه نگاشته شده است. رویکرد کار ما در این فرهنگ، بیشتر بررسی و پژوهش زبانی و زبان‌شناختی است نه محتوایی، که لازمه آن داشتن مهارت در فقه و حقوق زردشتی

^۱ هفت بخش از دینکرد هشتم، برگردان فشرده نسک‌های حقوقی (دادیگ) اوستاس. بخش‌های نکادم نسک، گنابسرودزت یا دناسرودزت (۹)، هوسپازم نسک و سکادم نسک از ارزش حقوقی بیشتری برخوردارند.

است و نگارنده فاقد آن است. در پایان این پژوهش، کتابنامه‌ای فراهم آمده، که این پژوهش از آن‌ها بهره برده است و از آوردن منابعی که از آن به‌رمند نشده‌ایم، خودداری شده است.

سرانجام، یادآوری می‌شود که در نگارش این فرهنگ چند چیز آگاهانه انجام گرفته است که امید است بدان نگریسته شود.

نخست- آن که، واژگان برگزیده به‌عنوان سرواژه (مدخل)، آن دسته از واژه‌هایی هستند که در نوشته‌ها و متون حقوقی آمده‌اند، یا به‌منظور مفاهیم حقوقی در متون حقوقی و جزآن به‌کار رفته‌اند.

دوم- این که، کوشش شده است واژگان فقهی که بار معنایی دینی و شرعی دارد، جز اندک موارد ضروری، در این فرهنگ گنجانده نشود.

سوم- این که، برخی واژگان به‌نهایی نرسیده و واژه حقوقی نیستند، بلکه هنگامی که در بافت نوشته‌های حقوقی نهاده می‌شوند بار معنایی حقوقی به خود می‌گیرند؛ مانند نام‌های خویشاوندی چون «پدر و مادر»، «خواهر و برادر»، «دختر و پسر»، «زن و فرزند» و «همسر و شوهر» و کالای اقتصادی و تجاری چون «دارایی و خواسته (مال و اموال)»، مانند «زمین و ملک و خانه و باغ و آب» و جزآن، که در بافت خرید و فروش و دادوستد، شراکت مالی و بازرگانی، مردد بین داد و ستد و جز آن، بار معنایی ویژه‌ای پیدا می‌کنند.

چهارم- این که، واژگان دیوانی و اداری، از بالاترین رسته دیوانی تا پایین‌ترین آن، چون «شاهنشاه»، «موبدان موبد» و دین‌مردان (روحانیان)، گروه‌ها و برخی نهادهای سازمان‌های وابسته به کشوری و لشگری، مانند گروه‌های چهارگانه (دین‌مردان، سپاهیان، دبیران، پیشه‌وران و کشاورزان) و برخی دیگر کارپردازان و پیشه‌وران دستگاه دیوانی و سازمانی کشور در چرخه دستگاه دادرسی و دادگستری از حقوق و قوانین ویژه‌ای برخوردار بوده‌اند، از این رو یادآوری آن‌ها بایسته و شایسته می‌نمود.

پنجم- دین‌ها و کیش‌های ایرانی و انیرانی (غیر زردشتی) مانند مانوی، زندق، ترسایی (مسیحی) و یهودی و همانند آن، وابسته به قوانین ویژه‌ای بودند، تا جایی که در متون یاد شده بود، اگرچه گذرا، به آن‌ها نیز پرداخته شده است. در پایان از آقای پویا شریفانی دانش‌آموخته زبان‌های باستانی برای تگارش نمایه پهلوی به خط پهلوی سپاس‌گزاری می‌کنم. هم‌چنین از جناب آقای سلیمان مختاری مدیر ایران‌دوست نشر آوای خاور برای چاپ و پخش این اثر سپاس‌گزارم.

گروه زبان‌شناسی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید بهشتی

یدالله منصوری